

УКРАЇНА ОЧИМА БІЛОРУСЬКИХ ІСТОРИКІВ-ОСВІТЯН: КРИТИЧНИЙ ОГЛЯД МОНОГРАФІЇ

Рецензія на: Артимишин, П., Меренюк, Х. *Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії: колективна монографія*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2024, 294, <https://doi.org/10.33402/ukrbil.2024>, ISBN 978-617-14-0372-7.

UKRAINE THROUGH THE EYES OF BELARUSIAN HISTORY EDUCATORS: A CRITICAL REVIEW OF THE MONOGRAPH

The review of: Artymyshyn, P., Mereniuk, Kh. *Ukraine and Ukrainians in post-Soviet Belarusian history textbooks and manuals: collective monograph*. Lviv: NAS of Ukraine, I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies, 2024, 294, <https://doi.org/10.33402/ukrbil.2024>, ISBN 978-617-14-0372-7.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році й переросла у масштабне вторгнення 2022 року, загострила потребу глибшого аналізу інформаційно-ідеологічних чинників сучасного протистояння. Одним із визначальних елементів конфлікту стало використання історії як інструмента політичного тиску та маніпуляції суспільною думкою. У цьому контексті особливо важливо дослідити, як образ України та українців формується в освітньому середовищі Білорусі – держави, що спершу намагалася відігравати роль посередника, а згодом стала союзницею Росії. Вивчення змісту білоруських шкільних і університетських підручників та посібників дає можливість виявити ідеологічні акценти та специфіку трактування українського минулого. Такі інтерпретації прямо впливають на формування історичної свідомості молоді та на вироблення оцінок сучасних подій. Тому дослідження має не лише політичний чи історичний вимір, а й педагогічну вагу, адже дозволяє зрозуміти механізми конструювання ідентичності через навчальну літературу.

До ознайомлення та огляду читача представлено монографію львівських істориків Павла Артимишина та Христини Меренюк “Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії: колективна монографія”, що була опублікована в рамках цільової програми проєктів науково-дослідних робіт молодих учених НАН України “Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії” (0123U103268) у 2023–2024 рр.

Автори монографії спробували здійснити комплексний аналіз репрезентацій України та українців у пострадянських білоруських підручниках і прослідкували їхню еволюцію впродовж 1991–2024 років. Вони розглянули відображення різних епох української історії – від Середньовіччя та ранньомодерного періоду до “довгого ХІХ століття”, радянської доби та сучасності. Метою роботи було визначити, як змінювалися підходи до викладу української тематики у білоруських дидактичних матеріалах в контексті і національної, і загальної історії. Також дослідники прагнули з’ясувати як державна ідеологія та геополітичні обставини впливали на формування відповідних історичних наративів і їхнє використання в освітньому процесі.

Зауважуємо на непростих сусідських стосунках двох держав. Упродовж 1991–2024 років білорусько-українські відносини еволюціонували від добросусідства до відкритого протистояння, кульмінацією якого стала участь Білорусі у російській агресії проти України від 24 лютого 2022 року. Ці політичні зміни безпосередньо впливали на способи зображення України та українців у білоруських підручниках і посібниках з історії, що відображали офіційну ідеологічну позицію влади. Аналіз таких трансформацій дає змогу простежити, як державна політика та пропаганда формують історичну свідомість молоді через систему освіти. У цьому контексті слід звернутися до періодизації творення білоруських підручників, яку сформувала історикня Світлана Батуріна, досліджуючи висвітлення української історії у білоруській шкільній освіті¹. Вона виділяє три етапи, які ілюструють зміни в гуманітарній політиці

¹ Світлана Батуріна, “Україна у білоруських підручниках з історії”, *Український історичний збірник*, No. 19, 2017: 427–428.

та державній ідеології. Перший етап (1991–1993) – період, що характеризується кризою ідентичності пострадянського суспільства та пошуків нових суспільних ідеалів, основ нової національної ідентичності. Другий етап (1994–2002) пов'язаний із політичними змінами в Білорусі після президентських виборів 1994 р. та приходу до влади Олександра Лукашенка, зміни конституції, зовнішньополітичного курсу, державної символіки тощо. Період характеризується панславистською ідеологією з елементами радянської реставрації та певної глорифікації радянського минулого. Третій етап, який розпочався на початку 2000-х рр., пов'язаний із виробленням та впровадженням ідеологічних засад білоруської державності, розробкою курсів, таких як “Ідеологія білоруської держави”, а в підручниках з історії починають реабілітовувати дорадянське минуле². Саме за таким проблемно-хронологічним поділом автори монографії зробили спробу аналізу низки підручників та посібників різних років видання як безпосереднього джерела.

У праці проаналізовано підходи авторів білоруської навчальної літератури з історії відповідно до історичних періодів, як це передбачено у програмах шкільної освіти, а також структуровано відповідно до цього принципу розділи. Монографія поділяється на дві частини. Перша – “Українське середньовіччя та ранньомодерний час”, авторкою якої є Христина Меренюк, містить три розділи. Автором другої частини “Нова та новітня доба” є Павло Артимишин, який поділив її на два окремі розділи. Структура роботи також передбачає загальні висновки до монографії та іменний і географічний покажчики. У нашому огляді запропоновано аналіз кожного підрозділу студії окремо.

У першому розділі “Образ Русі та Великого князівства Литовського” авторка стверджує, що “на зорі незалежності білоруські дослідники у шкільних підручниках скептично оцінювали існування єдиної «давньоруської народності» як певної протоспільноти, що з неї надалі походили українська, білоруська і російська нації”, наводячи аргументи, що Русь вважали конфедерацією князівств, які мали широкий автономний статус, серед яких виділяли Полоцьке (с. 22). Ілюстрація початку “лукашенківського” періоду 1995–2001 рр. демонструє кардинальні зміни під тиском політичних обставин. Якщо раніше тези про спільну давньоруську народність ігнорувалися, то від часу утвердження режиму О. Лукашенка формування “колиски трьох братніх народів” знову стало актуальною тенденцією для викладання в школах та закладах вищої освіти, а значення Полоцького князівства маргіналізувалося, перетворившись на незначний епізод у демонстрації особливостей феодальної роздробленості (с. 23).

Характеризуючи історію Русі та формування білоруської ідентичності, Х. Меренюк використала підручники з історії 6 класу авторства Юрія Бохана (2016) та Юрія Бохана і Степана Темушева (2023). Аналізуючи підручник 6 класу (Юрій Бохан, 2016), дослідниця бере до уваги той факт, що окремі білоруські землі розвивались у складі Русі, однак сприймали владу Києва як досить чужорідний елемент. У підручнику вказується те, що білоруські племінні князівства увійшли до складу Київської Русі під впливом завойовницької політики норманів-Рюриковичів. Окремий параграф підручника “Стародавня Русь – спільна держава східних слов'ян” обґрунтовує спільні риси, які стали підґрунтям панування династії Рюриковичів, єдиної церкви, господарських занять, торговельних зв'язків тощо. Білоруські землі в підручнику подаються не цілісно, а як окремі князівства, що перебували під владою київських князів, зокрема Турівське (с. 28), а суверенність білоруських земель обмежуються Полоцьким князівством (с. 29). Натомість підручник 2023 року відкидає ідеї “норманської” теорії, зменшує згадки про київських князів, зокрема Ізяслава Володимировича (с. 30) тощо.

У висновках авторка зауважує на проблематиці, чи присутня в описах середньовічних подій Україна та надає такі аргументи:

1. Автори білоруської навчальної літератури здебільшого вживають найменування земель-князівств. Наприклад, із полоцькими та туровськими князями воювали київські, волинські, чернігівські володарі, про яких не вказано, що вони повинні асоціюватися із сучасною Україною.

2. Помітна тенденція до додаткового обґрунтування єдності руських земель під владою Рюриковичів.

3. У підручниках налічується мала кількість білоруських героїв середньовічної історії, саме із наголосом на національному корінні, зосереджуючи увагу на територіальному аспекті, а не історичних персоналіях.

² Світлана Батуріна, “Україна у білоруських підручниках з історії”, *Український історичний збірник*, No. 19, 2017: 427–428.

4. Сучасні автори підручників вважають українців, білорусів, литовців, поляків рівносильними учасниками формування Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), які визначали його національно-соціальний та конфесійний розвиток і мають право вважати державу історично “своєю”.

5. Якщо Русь вважали “колискою” для білоруської історії, то існування ВКЛ, яке реалізувалося через півтора століття після дроблення Полоцького і Турівського князівств, стало часом політичного “дорослішання”.

6. На прикладі шкільного підручника 2023 р. помітно: містяться окремі згадки про роль галицько-волинських князів династії Романовичів; вказано про те, що більшість українських земель (українських, а не руських) опинилися у складі ВКЛ після перемоги 1362 р. над ординцями біля Синіх Вод; описано, що участь у битві біля Грюнвальда взяли воїни з України тощо (с. 39).

Х. Меренюк підкреслює, що образи україно-білоруських відносин доби Середньовіччя у викладі білоруських авторів підручників формуються внаслідок специфічного розуміння періодизації історії Русі, яка загалом подібна до російської. Розвиток білоруських: Полоцького, Турівського та інших князівств домонгольського часу належав до єдиної спільноти – Київської Русі. Порівнюючи періоди Русі та ВКЛ, науковиця доходить до висновків, що українську княжу добу автори підручників не подають як власне українську, поділяючи на окремі землі-князівства, тоді як місце українців у ВКЛ є більш виразним, незважаючи на ключову роль у його формуванні та розвитку білорусів і литовців. Авторка зауважує, що у підручниках не вказується національна приналежність окремих земель, що є обґрунтованим в контексті дидактики історії та виховного аспекту, які повинні містити шкільні підручники. Однак, з погляду історичної науки, постає питання: чи варто вживати національні терміни в контексті середньовіччя?

Другий розділ “Період Речі Посполитої в українській історії” репрезентує спільне у білорусів та українців культурно-релігійне життя. Так, важливою проблематикою у навчальній білоруській літературі є тема Берестейської унії 1596 р. Оцінювання цієї наріжної, зокрема і для українського культурного життя, події розходиться: від позитивного ставлення і сприйняття її ролі як прогресу у сфері співжиття католицького та православного світів у Центрально-Східній Європі до висловлення відверто деструктивних думок, зокрема як фактор іноземного поневолення (с. 46). Причиною таких оцінок, перш за все, стало те, що у сучасних білоруських підручниках православ’я визначається як основний релігійний чинник розвитку віросповідання білоруського населення у ранньомодерний період. У давніших підручниках частково відзначено й позитивні аспекти від запровадження унії для білоруського й українського населення ВКЛ, що полягали й у можливостях збереження культурних особливостей східного слов’янства на протигагу колонізації, яку пов’язують із католицизмом. Українці, білоруси, литовці, поляки вважаються етнічною основою, що мешкала на теренах ВКЛ, вони визначали його національне і релігійне обличчя, вважаючи Польсько-Литовську державу “своєю” (с. 47).

Важливим акцентом істориків виділяє огляд білоруськими авторами українських ієрархів – Іпатія Потія (1599–1613) і Кирила Тарлецького [Терлецького – *Л. Ш.*] (прибл. 1540/1550–1607), ключових постатей Берестейської унії, які відомі й українським учням. Підручники розповідають і про особливості підготовки унії, появу полемічної літератури, згадано князя Костянтина Острозького як захисника православних, акцентовано на ідеях Петра Скарги, який пропонував встановити залежність київського митрополита від Папи Римського, зверхність Риму над православними за умов збереження обряду (с. 49–50). Хоча подібні процеси відбувалися також на українських землях під Польською Коронаю та у складі ВКЛ, однак автори підручників на цьому не наголошують (с. 50). Науковиця зауважує, що у підручниках старшої редакції, що виходили друком у часи “до Лукашенка” (наприклад Гісторія Беларусі, 1993), особливих негативних характеристик унії не знайдено (с. 51).

Порівнюючи із відповідними матеріалами українських підручників для шкільного вжитку, Х. Меренюк простежила тенденцію: на відміну від білоруського навчального матеріалу, українські автори досить відкрито вказують на зацікавлення українсько-білоруських церковних кіл в унійній політиці. Зокрема, проблему церковної унії обговорювали представники Папи Римського із українсько-білоруською православною знаттю. Останні прихильно ставилися до можливого об’єднання за умови, що воно відбудеться на рівноправних засадах (с. 56). На сторінках білоруських підручників також відзначено персоналію Петра Могилы та його досягнень, щоправда, він ніяк не ідентифікується із Україною. Водночас, навіть прямі вказівки на назви земель та міста “унікують” їх української приналежності (с. 52).

Варто зауважити, що важливу історичну подію – Люблінську унію 1569 р. та процес створення Речі Посполитої досить знеособлений у національному контексті: якщо українські автори підручників

звертають увагу на досягнення русько-українських еліт, то у білоруських підручниках такого не простежується (с. 63).

Поява козацтва як соціального феномену у білоруських підручниках пов'язана із соціальними конфліктами та окреслена лише схематично. Уявлення про козаків як про пограничний етнос, що увібрав у себе окремі риси слов'янського населення Подніпров'я та тюркських племен, виглядає дещо архаїчним.

У контексті культурного розвитку акцентовано на важливості та поширенні старобілоруської мови, яку розуміють так само, як руську. Це відрізняє сприйняття білоруських спеціалістів від українських, які за таких же обставин вважають офіційну мову ВКЛ русько-українською. Щоправда, укладачі навчальних матеріалів використовують конструкцію “в Україні”, а не “на Україні”.

Підсумовуючи, варто зауважити на такій тезі дослідниці: укладачі білоруських підручників частково залучають також українське минуле в описану історичну схему. Однак це здійснено також без особливого врахування українського національного контексту, а самі поняття (наприклад, “український”) вживаються переважно із наголосом на географічній приналежності, без докладної характеристики місцевого національно-культурного життя та побуту.

Третій розділ монографії “Хмельниччина та Козацька держава XVII–XVIII століть” подає аналіз окремих сюжетів, що пов'язані із історією України. Насамперед – це козацько-селянська боротьба Б. Хмельницького. У монографії зауважено, що автори підручників у своїх формулюваннях застосовують радянський історіографічний спадок, супроводжений старими штампами про “антифеодальну боротьбу”, “народні маси” тощо. У низці білоруських видань автори виділяють національну складову часів Хмельниччини, і якщо прямо про Українську державу не згадується, зв'язок із Україною є помітний. Білоруські автори дидактичних видань розглядають Хмельниччину крізь призму перебігу бойових дій на теренах сучасної Білорусі (наприклад битва під Лоевом), а також звертають увагу на життєпис та діяльність окремих полковників. Участь козаків у протистояннях, які відбувалися вже після смерті Б. Хмельницького у період Руїни менш помітна. Андрусівське перемир'я та “Вічний мир”, які означили подальший занепад української державності, білоруські автори оцінюють лише як факт припинення тривалої кривавої війни. Авторка простежує, що український контекст XVIII ст. поданий у підручниках надто стисло, наводячи у приклад опис ролі і місця гетьмана Івана Мазепи у подіях Північної війни, якого зображено кількома невеликими малюнками про союз зі шведським королем Карлом XII та Полтавською битвою, після поразки у якій обидва володарі втекли до Османської імперії. Українські терени як об'єкт згадані також на тлі трьох поділів Речі Посполитої протягом останньої третини XVIII ст.

Аналізуючи першу частину монографії авторства Христини Меренюк, стає не зовсім зрозумілою вибірка джерельного матеріалу. Подані підручники та навчальні посібники для середньої та вищої школи, здебільшого видані у 2010-х роках та після Революції Гідності і початку російської агресії щодо України. Посібники, що видані раніше, на початку 2000-х рр., стосуються в основному вищої школи. Навчальна література 1990-х рр. представлена у трьох розділах лише підручником П. Лойка “Гісторія Беларусі” від 1993 р. Відтак запропоновані джерела не можуть адекватно ілюструвати модифікації подання образу України та українську проблематику, не кажучи про тяглість та зміни образу України відповідно до політичної кон'юнктури Білоруської держави, що було заявлено в анотації та передмові монографії. Не зовсім вдалим рішенням є спільне використання підручників та посібників середньої та вищої школи для аналізу українського контексту у кожному розділі. Варто було розділити аналіз літератури за рівнем освіти в окремих підрозділах й, відповідно, конкретизувати висновки. Загалом, авторка здійснила спробу аналізу білоруської дидактичної історичної літератури та провела чіткі паралелі викладу окремих спільних сторінок історії двох держав, використовуючи також наукову літературу та українські підручники і посібники, що додало тексту монографії конкретики та аналітики.

Частина друга “Нова та новітня доба” представлена двома розділами авторства Павла Артимишина. Розділ четвертий “Від національного відродження до Української революції” чітко сформульований та структурований. В основному для аналізу навчальних видань автор обрав проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний методи, які дали можливість простежити відмінність концепцій викладу українського історичного контексту в білоруських підручниках та посібниках відповідно до зміни політичної кон'юнктури Білорусі.

В основі четвертого розділу є комплексний аналіз близько десятка видань з історії Білорусі шкільної та вищої освіти та спроба їхнього порівняння. Перший підручник як джерело “Гісторыя Беларусі: Канец XVIII ст. – 1917 г. Мінск: Народная асвета, 1993” авторства Михайла Біча можна вважати

новаторським пострадянським навчальним матеріалом, адже автор помітно відійшов від традицій радянської історичної науки. М. Біч запропонував розглядати XIX ст. в історії Білорусі (а разом із нею – і тої частини Польщі, яка після поділів Речі Посполитої потрапила до Російської імперії разом із Правобережною Україною та Литвою) як період від часу їх “захоплення наприкінці XVIII ст. до повалення царизму в результаті Лютневої буржуазно-демократичної революції 1917 р.”. Дослідник зауважує, що М. Біча важко запідозрити у прихильному ставленні до Російської імперії та її впливу на розвиток тих земель, які потрапили до її складу наприкінці XVIII ст., адже він послідовно заперечує російсько-імперську та радянську тезу про “возз’єднання” білорусів і українців із “братнім російським народом” після поділів Речі Посполитої. Автор підручника наголошує, що замість очікуваного визволення ці землі опинилися під владою “азіатського деспотизму”. Наслідком цього, на думку М. Біча, стало затягування кріпосного ладу ще на 70 років і значне відставання регіону від Західної Європи (с. 109–110).

П. Артимишин чітко простежує, коли відбуваються відчутні зміни у парадигмі історіографії та дидактики історії із націонал-демократичної на дедалі проросійську після обрання президентом О. Лукашенка. Як приклад, у монографії було використано підручник колективу авторів під керівництвом Євгенія Новика (перше видання – 1998 р.) (*Гісторыя Беларусі: у 2 ч.*, Мінск: Універсітэцкае, 1998) для студентів вищої школи (с. 130). Таку ж парадигму викладу матеріалу ці ж автори представили і при написанні підручника для учнів середніх шкіл, що був виданий у 2009 р. “Новік, Я., Качалаў, І., Цяплова, В. *Гісторыя Беларусі, ХІХ – пачатак ХХІ ст.* Мінск: Выд. Цэнтр БДУ, 2009”, на сторінках якого стверджувалося, що проекти створення національних держав на західних землях колишньої Російської імперії, зокрема й Білоруської Народної Республіки (опосередковано й Української Народної Республіки та Української Держави), частково були результатом зовнішнього впливу. Така опора на інші країни, на думку авторів навчального матеріалу, стала стратегічною помилкою, бо відштовхнула керівництво нових держав від власного населення. Люди не підтримували присутність на своїх землях іноземних військ – незалежно від того, йшлося про армії Центральних Держав чи Антанти (с. 137).

Як інший приклад із подібним підходом написання історії автор монографії подає курс лекцій для білоруської вищої школи, зокрема студентів історичних факультетів, присвячений періоду від кінця XVIII до кінця XX ст., що підготував 2002 р. до друку колектив авторів під керівництвом Петра Бригадіна (у той час – міністр освіти Республіки Білорусь). На сторінках цього видання вказується, що в “довгому XIX столітті” білоруси та інші народи західних регіонів імперії, зокрема українці, тісно пов’язували свою історичну долю з російським народом. Автори навчального видання також наголошували на сталих суспільно-політичних, економічних і культурних контактах Білорусі з іншими частинами імперії, особливо з Росією та Україною, що проявлялося, зокрема, в активній торгівлі та численних ярмарках тощо (с. 139).

Зауважуємо, що такий стиль викладу історії “довгого XIX століття” зберігся дотепер. Як приклад візьмемо до уваги два підручники, які обрав автор студії. У підручнику для 8 класу 2018 р. (Панюк, С., Марозава, С., Сосна, У. *Гісторыя Беларусі, канец ХVІІІ – пачатак ХХ ст.* Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2018) українські землі подано у зв’язку з історією білоруських, оскільки після поділів Речі Посполитої та російсько-турецької війни вони так само опинилися в складі Російської імперії. П. Артимишин стверджує, що підручник 2018 року загалом повторює зміст попередніх редакцій, але робить значно помітніші кроки в бік російсько-радянських історичних інтерпретацій. У ньому поділи Речі Посполитої та включення білоруських і українських земель до Російської імперії подаються не лише як важлива історична подія, а ще й як “возз’єднання” східнослов’янських народів. Попри певну нейтральність версії 2011 року, усі редакції містили суперечливі тези, які частково відтворювали радянські підходи до оцінки ролі Російської імперії та формування націй (с. 172). В іншому навчальному виданні 2021 р. (Касовіч, А., Барабаш, Н., Корзюк, А. і інші. *Гісторыя Беларусі, ХІХ – пачатак ХХІ ст.* Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2021) для учнів середньої школи наголошується, що білоруський державотворчий проект не зміг утвердитися через залежність від німецької окупаційної влади та обмежені політичні можливості, а пізніша польська адміністрація взагалі не дозволила його подальшого розвитку. УНР згадана побіжно й у негативному контексті – як учасниця “розподілу” білоруських земель під час Брест-Литовського мирного договору. Подальший виклад подій зосереджений переважно на боротьбі між Польщею та Радянською Росією, фактично ігноруючи український і білоруський фактори (с. 138).

Як винятки із правил у монографії постають лише два видання:

1. Посібник Володимира Снапковського (История внешней политики Беларуси) 2010-х років, який частково відходить від проросійської інтерпретації та підкреслює обмежену автономію білоруських і українських земель у XIX ст. під владою Російської імперії, де приєднання цих територій виконувало як ідеологічну, так і стратегічну роль західного форпосту. Тут критикуються сподівання місцевої еліти на французьке звільнення під час кампанії 1812 року, трактуючи її як “нашесть”, яке служило інтересам рекрутських наборів та податків. Однак, В. Снапковський визнає, що перемога над Наполеоном зміцнила лояльність до імперії, але водночас показала потребу глибоких політичних і економічних реформ (с. 172–173). Водночас, як зазначає П. Артимишин, В. Снапковський критикував плани Української Центральної Ради включити до автономної України Суразький повіт Чернігівської губернії, де більшість становили білоруси, а також відзначав, що домовленості Брест-Литовська 1918 року передавали Україні частину білоруських повітів, що могло спричинити конфлікт із проголошеною БНР. У книжці підкреслено, що Україна, Німеччина, Радянська Росія та Литва були зовнішньополітичними пріоритетами БНР, хоча питання точного визначення кордонів із сусідами залишалося невирішеним (с. 176).

2. Видання для студентів-істориків 2019 р. (Лагаўцова, С., Кахновіч, В., Цемушаў, С. *Гісторыя Украіны ад старажытных часоў да пачатку XX ст.* Мінск: БДУ, 2019) як “перший у Білорусі підручник, у якому представлено бачення унікальної, своєрідної і видатної минувшини українського народу білоруськими істориками” (с.185). У виданні детально подано історію українських земель XIX – початку XX ст., охоплюючи адміністративний устрій, соціально-демографічні процеси, політичний, економічний і культурний розвиток і під владою Російської імперії, і Австрії. Що характерно, особливу увагу приділено Галичині, Буковині та Закарпаттю, що в різний час увійшли до складу Австрійської монархії.

Автор студії справедливо взяв до уваги підручники і зі всесвітньої історії. Їхній аналіз показав, що тут українська тематика “довгого XIX століття” подається лише в контексті історії Російської імперії та Австро-Угорщини, без окремого детального висвітлення. Автори видання частково згадують лише деяких українських діячів, зокрема Тараса Шевченка, тоді як Миколу Гоголя та Іллю Рєпіна [Ріпина – Л. Ш.] та інших вихідців з України відносять до російської літератури чи мистецтва. Культурні діячі з південно-західних українських земель, такі як Іван Франко, у підручнику взагалі не представлені, хоча відродження слов'янських культур мало вирішальне значення для національно-визвольної боротьби (с. 185). Варто зауважити, що нам у цьому контексті не вистачає порівняння опису таких історичних персоналій як М. Гоголя та І. Ріпина в українських пострадянських підручниках, в яких як правило не вказується їхня національна приналежність³.

Загалом Павло Артимишин переконливо показує, що білоруські навчальні видання подають українську історію XIX – початку XX ст. вибірково, акцентуючи передусім на тих аспектах, які перегукуються з білоруським власним досвідом імперського підпорядкування. Такий підхід він справедливо трактує як ідеологічно зумовлений, оскільки він однобоко підсилює імперську оптику. Попри це, варто визнати, що окремі білоруські автори прагнуть подати більш збалансований і науково обґрунтований погляд, хоча загальна картина все ж свідчить про нерівномірність і тенденційність наративу. Зауважимо, що науковцю варто було б порівняти виклад окремих контекстів з українськими навчальними виданнями, що збагатили б працю більш комплексним аналізом порушеної проблематики.

У розділі п'ятому “Від радянської до незалежної: Україна XX–XXI століть” П. Артимишин дослідив підручники та навчальні посібники для середньої та вищої школи, використовуючи проблемно-хронологічний принцип, а також аналізує кожне видання окремо. Досліджені навчальні матеріали певною мірою дали можливість простежити закономірність однотипності подання матеріалу, що стосуються періоду XX–XXI ст.

Наприклад, незалежно від року опублікування, підручники містять подібну риторичку стосовно декількох проблем: створення СРСР, замовчення важливих сторінок історії, такі як Голодомор чи націоналістичні рухи, сучасні події російсько-української війни, однобічне висвітлення подій Другої світової війни, використання застарілої термінології в дидактиці історії тощо. Так, підручники 2000-х рр., наприклад “Фамін, В., Паноў, С., Ганушчанка, Н. *Гісторыя Беларусі, 1945–2005 гг.* Мінск: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2006”, як і підручник 2006 р. за загальною редакцією Генадія Космача зі всесвітньої історії, використовують такі культурні штами як “братні народи”, “Велика Вітчизняна війна” тощо (с. 233). Дослідник зазначає, що у підручнику “Паноў, С., Сідарцоў, У., Фамін, В. *Гісторыя Беларусі,*

³ Див.: О. Гісем та О. Мартинюк, *Підручник “Історія України” для 8 класу*, 2008, 160–161.; В. Власов, *Підручник “Історія України” 8 клас*, 2016, 173–175.; О. Пометун, *Підручник Історія України, 8 клас*, 2025, 194.

1917 г. – *пачатак XXI ст.* Мінск: Выд. цэнтр БДУ, 2019” нівелюються українські контексти та спроба Симона Петлюри завдяки союзу із Польщею відвоювати територію УНР. У білоруських навчальних виданнях більшовицький чинник зазвичай подається як позитивна та конструктивна сила у подіях 1910–1920-х років, тоді як українські військові формування або ігноруються, або змальовуються негативно, а збройні сили інших учасників протистояння – головно білогвардійців і Польщі – подаються як опоненти радянської влади, що нібито зберегла контроль над більшістю українських земель. Зокрема, підручник під редакцією С. Панова відображає історію підрадянських теренів радше в позитивному, аніж нейтральному чи негативному ключі, з використанням питомо радянської термінології “клас” тощо. Автор студії зауважує, що попри детальну інформативність тексту про колективізацію, ні про Голодомор в Україні, ні про факти масового голоду в українських селах у цей час у підручнику не згадано ні слова (с. 205). Водночас перебування територій Західної Білорусі та Західної України у складі міжвоєнної Польщі підручник зображає виключно у ролі “східних кресів”, які були “аграрним придатком промислових районів Польщі” тощо. Науковець зауважує, що підхід викладу суспільно-політичних реалій західноукраїнських земель як складової частини міжвоєнної Польщі є й у підручниках авторства О. Касовіча, А. Солов’янова “Гісторыя Беларусі, XIX – пачатак XXI ст., 2021 р.” та авторів “Кошелев, В., Краснова, М., Кошелева, Н. Всемирная история Новейшего времени, 1918 – начало XXI в., 2019”. В останньому ж український аспект автори розглядають радше в парадигмі радянської держави (с. 222). Фактично всі автори підручників, що представлені в монографії, протиставляють більшовицьку політику “коренізації” 1920-х років у радянській Україні та Білорусі репресивній колонізаційній політиці міжвоєнної Польщі, кульмінацією якої стало відкриття табору в Березі-Картузській.

Події Другої світової війни у підручниках подані здебільшого в радянській інтерпретації: співпраця СРСР із нацистською Німеччиною 1939–1941 рр. частково виправдовується, а наступ Червоної армії 1943–1944 рр. в Україні зображений як “визволення”, а не нова форма окупації. Так попри згадки у підручнику С. Панова про підписання пакту про ненапад між СРСР та Німеччиною та таємний протокол, за яким було поділено території Європи на сфери впливу між ними, П. Артимишин зазначає, що автори показують єдиним агресором та ініціатором нападу на Польщу лише Німеччину, тоді як радянське вторгнення описано як акт “визволення”, що призвело до “возз’єднання” українських і білоруських земель (с. 209–210). Подібний виклад цього питання містить підручник 2009 р. під редакцією Я. Новіка (с. 245–246). Дослідник зазначає, що білоруські підручники авторства і С. Панова, і В. Кошелева замовчують про діяльність націоналістичних осередків, які боролись проти нацистської окупації (с. 212–213, с. 228).

Повоєнну історію СРСР білоруські підручники подають як низку часткових і суперечливих реформ – від сталінізму до “Перебудови”, які так і не змогли подолати системну кризу. Розпад СРСР у них трактується по-різному: одні автори називають його геополітичною трагедією та наслідком боротьби за владу, інші – логічним результатом глибоких внутрішніх проблем Союзу.

Постарадянський період історії України у підручниках для білоруських учнів розглядається в кращому випадку, як сусідня держава, з якою формувались пріоритетні зовнішньополітичні та економічні зв’язки, а в гіршому (підручник Кошелева) – не згадується взагалі (с. 231, 238). Проаналізувавши навчальні посібники, що вийшли у 2022 році, П. Артимишин зазначає, що Україна постає важливим партнером Білорусі, з акцентом на ролі останньої в Мінських переговорах, тоді як про сучасну повномасштабну російсько-українську війну, розв’язану РФ проти незалежної України, у виданнях вирішили не згадувати (с. 252).

Варто зазначити, що П. Артимишин не використав навчальні матеріали білоруських авторів давніше 2000-х рр., що частково зменшує дослідницьку значимість студії. Попри заявлену концепцію періодизації змін у формуванні історичних наративів, з невідомої причини (автор її не пояснює ні в передмові, ані в тексті розділів), дослідник не згрупував джерела, якими виступають підручники та посібники, відповідно до років їх видання.

Зауважуємо на належному оформленні та доброму технічному рівні видання. Монографія містить усі основні компоненти, з аналізом та аргументацією піднятої проблематики. Висновки чітко структуровані та загалом відповідають поставленим меті й завданням студії. Іменний та географічний покажчики відповідають методичним вимогам і слугують корисним допоміжним апаратом монографії. Водночас для читачів є незручним відсутність списку використаних джерел та літератури, який варто було б подати наприкінці тексту.

Студію можна рекомендувати історикам, науковцям, студентам, педагогам, державним службовцям та широкому загалу, хто цікавиться міжнародною політикою, національною безпекою, освітою тощо.

Лариса ШЕЛЕСТАК
Львівський національний університет імені Івана Франка
Larysa SHELESTAK
Ivan Franko National University of Lviv
e-mail: larysa.shelestak@lnu.edu.ua
ORCIDID: 0000-0001-8673-3931
DOI: 10.30970/fhi.2025.26.5001